

Saksa Kultuuroromavalitsuse kooliameti tegevus baltisaksa koolielu korraldamisel Eesti Vabariigis 1918/1925–1940

Kaido Laurits

Kuni 19. sajandi lõpukümnenditel aset leidnud venestamisreformideni oli kooliharidus Eesti- ja Liivimaa linnades olnud suures osas saksakeelne. Haridussüsteemi oluliseks osaks oli laialdane saksakeelsete erakoolide võrk. Venestamise tulemusel oli saksa keel kõigis koolitüüpides sunniviisiliselt asendatud riigikeelega, s. t. vene keelega. Omakeelset õpetust püüdsid sakslased säilitada koduõpetuse ja erapansionaatide näol. 1905. aasta revolutsioonisündmused sundisid riigivõimu liberaliseerima ka keelepoliitikat. 1906. a. tunnustati Balti provintside taas õigust emakeelsele kooliõpetusele. Anti luba rüütelkondlike maagümnaasiumide taasavamiseks ja saksa erakoolide avamiseks. Vastasutatud saksa kooli- resp. haridusseltside (*Deutsche Vereine*) ning rüütelkondliku omavalitsuse toetusel taasloodi üsna kiiresti mitteriiklik saksakeelne koolivõrk. 21. augustil 1906 avati uuesti Tallinna Toomkool, mis oli olnud suletud alates 1893. aastast.¹ Peagi saabusid aga saksakeelse hariduselu jaoks jällegi keerulised ajad, seoses Esimese maailmasõja algusega suleti 1914. a. kõik saksa seltsid ja nende ülalpidamisel olnud koolid, ülejäänud koolid pidid vene õppekeelele üle minema.

Saksakeelsete koolide järjekordne taastamine Eestis algas Saksa okupatsiooni ajal. 1918. aasta veebruaris taastati saksakeelne õpetus Tallinna Toomkoolis. Ulatuslikum saksa koolide taasavamine sai teoks siiski alles alates 1919/1920. õppeaastast, kui ajad rahulikumaks muutusid. 20. septembril 1919 asutati taastekivate saksa erakoolide korraldamiseks ja koordineerimiseks uus ühendus – Saksa Erakoolide ja Puudusesolevate Koolilaste Toetamise Selts (*Gesellschaft zur Unterstützung deutscher Privatschulen und Mittelloser Schulkinder*). Sama aasta 28. oktoobril reorganiseeriti see Saksa Kooliabi Seltsiks (*Gesellschaft Deutsche Schulhilfe*) ja esimeheks valiti Axel v. Maydell (1869–1945).² Saksa Kooliabi Selts suunas haridusministeeriumi üldjuhtimisel koos saksa rahvussekretäri Johannes Beermanniga (1878–1958) kõikide saksa eraõppeasutuste tegevust ja andis neile olulist materiaalset toetust.³ Seltsi üheks tähtsamaks ülesandeks oli saksa erakoolide õpetajate olukorra parandamine. Selleks määrati kindlaks samad palgamäärad kõigile õpetajatele, mis ei saavutanud küll riiklikku normi, kuid pakkus siiski teatavat kindlustunnet.⁴ Oluliseks saavutuseks oli erakoolide õpetajatele pensionikassa loomine.⁵ 1920. a. tekki-

¹ F. Kinkar. Lehekülgi Eestimaa kultuuriloost. Baltisaksa haridusseltsid Eestis 1905–1914. Olion, Tallinn, 2000, lk. 68.

² Moritz Alexander (Axel) Georg Maydell. Poliitik ja ühiskonnategelane. 1919–1938 Saksa Kooliabi Seltsi esimees. 1925–1931 Saksa kultuurvalitsuse liige.

³ F. Kinkar. Lehekülgi Eestimaa kultuuriloost, lk. 121–122.

⁴ Wachsmuth, Wolfgang 1939. Von deutscher Schulpolitik und Schularbeit im Baltischen Raum, von ihrer Anfängen bis 1939. Leipzig: Hirzel, 71.

⁵ P. Blossfeld. Geschichte des deutschen Schulwesens in Estland 1919–1935. Reval: F. Wassermann, 1935, lk. 12.

sid Tartu Saksa Kooli- ja Toetusühing (*Dorpater Deutsche Schul- und Unterstützungsverein*) ja Pärnu Kooliühing (*Pernauer Schulverein*), mis liitusid tihedalt Saksa Kooliabi Seltsiga, nii et sellest sai keskus terve Eesti jaoks.⁶ Üsna pea tegutsesid Kooliabi Seltsi kohalikud grupid kõigis väiksemates koolilinnades. Et seltsi tegevus erakoolide alal laienes kogu riigile, siis tekkis vajadus luua spetsiaalne ametikoht koolinõuniku jaoks, kelle ülesandeks pidi olema kontaktide hoidmine üksikute koolidega ning nende vajaduste tundmaõppimine, samuti koolialase statistika kogumine. 1920. a. valiti Saksa Kooliabi Seltsi koolinõunikuks pastor Wilhelm Kentmann (1861–1938), seejärel võttis selle ameti asetäitjana üle J. Beermann. 1921. a. novembris sai koolinõunikuks direktor Alfred Walter (1886–1945), kes pidas seda ametit kuni Saksa Kultuuroomavalitsuse ja selle kooliameti asutamiseni. 1921. a. hõlmas Saksa Kooliabi Selts 1691 liiget.⁷

J. Beermanni ja Saksa Kooliabi Seltsi aruannete järgi töötas Eestis iseseisvuse algaastatel saksa koole järgnevalt: 1919. a. 21 kooli 3350 õpilasega, 1920. a. 20 kooli 3445 õpilasega, 1921. a. 22 kooli 3791 õpilasega, 1923. a. 25 kooli 4034 õpilasega ja 1925. a. 25 kooli 3739 õpilasega.⁸ Ametliku statistika andmetel oli 1923. a. Eestis 22 saksa elementaarkooli 2325 ja 14 saksa keskkooli 1616 õpilasega. Saksa põhikoolide õpilaste seas oli mittesakslasi 23%, kõrgemates koolides 20%. Teisest küljest aga olevat kokku 16,6% ja maal koguni 59,4% saksa põhikooliõpilast käinud mittesaksakeelsetes koolides, samuti 5,1% kõrgemate koolide õpilastest.⁹ 1923/1924. õppeaastal töötas Eestis vähemalt 6 avalikku saksa kooli:

Tallinnas:

Linna Saksa Reaalgümnaasium 10 klassiga,
Linna 3. Saksa Tütarlastegümnaasium 8 klassiga,
Linna 23. Saksa Põhikool 11 klassiga;

Tallinna Toomkooli hoone Toompeal (1920–1940).
EFA K-9275/0-64579p

Tartus:

Linna Saksa Ühishumanitaargümnaasium 6 klassiga,

Linna 14. Saksa Põhikool 5 klassiga.

Võru lähedal Mustlas töötas saksa põhikool 5 klassiga (46 saksa talupojakolooniate last).

Avalike saksa koolide kõrval olevat 1921/1922. õppeaastal töötanud J. Beermanni järgi 18 ja Eesti Haridusministeeriumi statistikaosakonna andmetel koguni 26 saksa erakooli.¹⁰ Selle põhjuseks oli ilmselt asjaolu, et kuna 7. mail 1920 vastu võetud rahvakooliseadus andis õiguse nõuda avaliku saksa kooli avamist vähemalt 20 saksa koolikohustusliku lapse olemasolul ühe klassi kohta, siis puudus väiksemates linnades, alevites ja maal vajalik (seadusega ette nähtud) alus kohalike

⁶ P. Blofeld, samas, lk. 11.

⁷ Marburgis J. G. Herderi Instituudi arhiivikogus säilitatav pikaajalise Saksa Kultuuroomavalitsuse presidendi Wilhelm v. Wrangelli 11 eraldi toimikust koosnev käsikiri "Materialien zur Geschichte der Kulturselbstverwaltung" (= DSHI 100 Wrangell), nr. 2, lk. 31.

⁸ F. Kinkar. Lehekülgi Eestimaa kultuuriloost, lk. 122.

⁹ W. Winkler. Statistisches Handbuch des gesamten Deutschums. Berlin, 1927, lk. 533.

¹⁰ H. Pantenius. Die öffentlichen Deutschen Schulen Dorpats. Dorpat: H. Laakmann, 1924, lk. 48–49.

Tartu Saksa Ühishumanitaargümnaasiumi direktor H. Pantenius töölaual. EFA K-9375/0-64679p

omavalitsustelt avaliku kooli ellukutsumist taotleda. Linnas aga oleksid sakslased Tartu Saksa Ühishumanitaargümnaasiumi direktori, kohaliku omavalitsuse ja Saksa Kulturomavalitsuse tegelase Heinrich Panteniuse (1865–1935) arvates võinud rohkem Eesti riigi poolt pakutud majanduslikke eeliseid ja võimalusi kooli alal ära kasutada. Miks seda ei tehtud, seda põhjendab H. Pantenius osalt sotsiaalpsühholoogiliste, osalt koolipoliitiliste momentidega.¹¹ Esiteks olevat baltisakslastel olnud raske end muutunud oludesse sobitada, osadele “olevat tundunud võõrastav saata oma lapsed kooli, kus vaesed ja rikkad, positsioonikad ja vähempositsioonikad istuvad koos ühes pingis”. Lisandusid veel teist laadi kaalutlused. Ühelt poolt oli veel kõigil meeles Vene politseiriik oma ühetaolise reglementeerimisega kõige suhtes, mis puudutas avalikke koole. Sellest tulenes baltisaksa ühis-

konna teatud usaldamatus seda laadi koolide suhtes. Teisalt ei olnud vähemusrahvuste emakeelsete koolide asend seadusandlikul teel veel lõplikult paika pandud.

Kuni 1925. aastani olid saksa era- ja avalikud koolid allunud eraldi gruppidega 13 kohaliku omavalitsuse kooliametitele,¹² mis oli teinud võimatuks saksa koolielu ühtse juhtimise. Seoses Saksa Kulturomavalitsuse ellukutsumisega algas Eesti saksa koolielu arengus täiesti uus peatükk, sest tekkis võimalus koondada kõik saksa era- ja avalikud koolid kulturomavalitsuse ühtse juhtimise alla ning luua eeldused saksa rahvusgrupile sobiva koolivõrgu kujundamiseks. 1925. a. märtsis loodi komisjon üksikute saksa koolide revideerimise sihtjoonte väljatöötamiseks, koosseisus H. Pantenius, W. Stillmark¹³ ja W. Hasselblatt.¹⁴ Saksa Kulturomavalitsus pidi pärandina üle võtma äärmiselt hajusa saksa koolivõrgu, mis

¹¹ H. Pantenius, samas, lk. 50–51.

¹² P. Bloßfeld. Geschichte des deutschen Schulwesens..., lk. 17; W. Wachtsmuth. Von deutscher Schulpolitik und Schularbeit im Baltischen Raum, von ihrer Anfängen bis 1939. Hirzel, Leipzig: 1939, lk. 72.

¹³ Werner Barthold Maximilian Stillmark (1889–1941). 1924–1939 Tallinna Elisekooli (*Elisenschule*) direktor. Alates 1925. a. Saksa kultuurnõukogu liige. 1930–1936 Saksa Ühingute Liidu (*Verband deutscher Vereine in Estland*) esimees.

¹⁴ Werner Richard Karl Hasselblatt (1890–1958). 1920–1930 juriskonsult Tartus. 1923–1932 Riigikogu liige ja saksa-rootsi fraktsiooni esimees. Mitmete Riigikogu komisjonide liige ja seaduste aruandja. Osales mõtuandvalt vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seaduse ettevalmistamisel ja Saksa Kulturomavalitsuse läbiviimisel. Saksa-Balti Erakonna juhatuse liikmena kuulus W. Hasselblatt 1925. a. Genfi Euroopa Rahvuste Kongressi asutajaliikmete hulka. 1931. a. asus Euroopa Saksa Rahvusgruppide Liidu (*Verband des Deutschen Volksgruppen in Europa*) esimehena Berliini.

oli loodud ajal, kui Eesti sakslus oli arvuliselt palju tugevam kui 1925. aastal ja omas samuti võrreldamatult rohkem materiaalseid vahendeid.¹⁵ Enne kulturomavalitsuse rajamist asutatud saksa koolid ei võlgnenud oma teket mitte mingile laiahaardelisele plaanile, vaid puhtalt kohalikele vajadustele. Neil ei olnud ühtset õppeplaani ja igaüks läks oma teed, paljugi sõltus siinjuures ka vastava kooli juhtkonnast.¹⁶ Kulturomavalitsuse tähtsaimaks ülesandeks oli korraldada esmajoones koolivõrk nii ümber, et luua sellesse rägastikku süsteem ja kord. Koolivõrgu ümberkorraldamine tähendas paljudele väikestele linnadele valusat saksa kooli kaotamist ja kibedat võitlust saksa rahvusgrupi sees. Avalik saksa koolivõrk pidi välja töötatama kultuurnõukogu poolt kokkuleppel kohalike omavalitsustega ja kinnitatama vabariigi valitsuse poolt haridusministri isikus. Viimane pidi otsustama ka küsimuste üle, milles kulturomavalitsuse ja kohalike omavalitsuste vahel üksmeelt ei suudetud saavutada.

17

Detsembris 1925 otsustati kultuurvalitsuse koosolekul luua saksa vähemusrahvuse õppeasutuste organiseerimiseks, valitsemiseks, finantseerimise küsimuse lahendamiseks ja järelevalveks nende üle saksa kultuurvalitsuse kooliamet. Kooliameti pidid moodustama kultuurvalitsuse poolt valitud kooliameti juhataja, hariduskomisjon, kultuurvalitsuse koolinõunik ja sekretär. Hariduskomisjon pidi koosnema kooliameti juhatajast, kes pidi olema ühtlasi hariduskomisjoni esimees, koolinõunikust, kahest kultuurnõukogu ja kahest Saksa Kooliõpe-

tajate Liidu (*Deutsche Lehrerverband*) esindajast.¹⁸ Kooliameti kompetentsi anti kõik saksa koolikorraldusega seotud küsimused, sh. koolide ja õpetajate kinnitamiseks esitamine haridusministeeriumile, avalike koolide õpetajate valimine, õpetajate teenistuslehtede pidamine, õpikutega seotud küsimuste lahendamine, koolikohustuslike saksa laste nimekirjade pidamine, koolide ülalpidamine, õppevahendite muretsemine valitsuselt ja kohalikelt omavalitsustelt avalikele saksa koolidele, tunniplaanide ja õppekavade väljatöötamine ja nende esitamine kinnitamiseks haridusministeeriumile, kultuurvalitsuse koolialaste otsuste läbiviimine jne.¹⁹ Seega võttis kultuurvalitsuse kooliamet üle suurema osa Saksa Kooliabi Seltsi ülesandeid, nii et viimane jäi peamiselt veel vaid mõnede saksa koolide pidajaks. Samuti säilis Saksa Kooliabi Seltsi ülesandena pensionikassa pidamine ja pensionide maksmine erakoolide õpetajatele, kuni neile veel riiklikku pensioni ei makstud (muutuse tõi siin 1927. a. erakoolide seadus).²⁰ Säilisid ka seltsi kohalikud allühingud väiksemates linnades, enamasti kui koolide valdajad. Tähtsamate põhimõtetlike küsimuste läbiarutamiseks pidi kokku kutsutama kultuurnõukogu hariduskomisjon, kuhu kuulusid lisaks selle oma liikmetele veel teisedki kultuurnõukogu poolt valitud liikmed.²¹ Koolinõuniku isik nimetati kultuurvalitsuse ja kinnitati haridusministeeriumi poolt ning tema näol oli tegemist kommunaalteenistuses seisva riigiametnikuga.²² Saksa koolinõunik ei pidanud olema mitte direktorite ja õpetajate ülemuseks, "vaid asjatundja vaatleja, heataht-

¹⁵ W. v. Wrangell. Zur Situation der Deutschbalten bis zur Umsiedlung. – H. v. Wistinghausen (Hrsg.). Zwischen Reval und St. Petersburg. Erinnerungen von Estländern aus zwei Jahrhunderten. Anton H. Konrad Verlag, Weisshorn, 1993, lk. 400.

¹⁶ H. Pantenius. Schule und kulturelle Selbstverwaltung. – Revaler Bote. Sonderausgabe (Autonomie-Nummer), 23. Februar 1925, lk. 2.

¹⁷ F. v. Poll. Das Kulturautonomiegesetz der Republik Estland und seine Bedeutung für das europäische Minderheitenproblem. Diss. Jur. Würzburg, 1926, lk. 77.

¹⁸ Eesti Riigiarhiiv (=ERA), f. 85, n. 1, s. 131. Saksa kultuurvalitsuse koosoleku protokoll 3.09.1925; W. Stillmark. Die Kulturselbstverwaltung und das deutsche Schulwesen Estlands. – Jahrbuch des baltischen Deutschtums, 1927, lk. 88.

¹⁹ W. Wachsmuth. Von deutscher Schulpolitik und Schularbeit..., lk. 80–81.

²⁰ W. Wachsmuth, samas, lk. 88.

²¹ ERA, f. 85, n. 1, s. 60, lk. 138. W. Hasselblatt. Über die Kulturautonomie (1921–1930). Käsikiri ja lisad. Kirja pandud ilmselt ca 1921(1925)–1928(1935).

²² P. Blossfeld. Geschichte des deutschen Schulwesens..., lk. 15.

A. Spreckelsen, Tallinna Saksa Kõrgema Reaalkooli direktor 1911–1934. EFA 0-41287

lik nõuandja ja objektiivne aruandja”.²³ 1925. a. detsembris valiti koolinõunikuks senine Rakvere saksa gümnaasiumi direktor Karl v. Zeddelmann (1888–1961), kes kinnitati haridusministeeriumi poolt alates 1. jaanuarist 1926, ja kultuurvalitsuse kooliameti esime-

seks juhatajaks kooliinspektor Jacob Hansen.²⁴ Kultuurnõukogu esindajatena valiti kooliameti hariduskomisjoni²⁵ Werner Stillmark ja Alexander v. Maydell ning õpetajaskonna esindajatena Tallinna Toomkooli direktor Paul Blossfeld²⁶ ja Tallinna Reaalkooli direktor Arthur Spreckelsen.²⁷

Kasvatus- ja õppetöö järelevalve eest saksa koolides oli vastutav kulturomavalitsuse haridusosakonna juhataja. Koolide revideerimine nende kasvatusliku ja õppetegevuse asjus kuulus eelkõige saksa koolinõunikule, kes allus koolide revidendina kultuurvalitsuse haridusosakonna juhatajale. Koolinõunik pidi vähemalt kord aastas koolid üle vaatama, eriti kontrollima õpilaste teadmiste ja oskuste vastavust maksvatele normidele. Koolinõuniku kõrval võis haridusnõunik teha koolide revideerimise teatud õppeainete osas aeg-ajalt ülesandeks vastava eriala asjatundjatele. Koolinõunik oli kohustatud iga õppeaasta lõpul esitama kultuurvalitsusele kirjaliku aruande oma revideerimistöö tulemuste kohta.²⁸

Saksa koolivõrgu reformimisel juhindus kultuurnõukogu põhimõttest, et võimaluse korral tuleb toetuda olemasolevale ja arendada edasi ajalooliselt väljakujunenut, niipalju kui see on õigustatud ja vastab kaasaegsetele oludele.²⁹ Nii näiteks peeti vajalikuks säilitada klassikaline gümnaasium.³⁰ Kuna sakslased ei elanud riigis kompaktselt, siis peeti väga va-

²³ ERA, f. 85, n. 1, s. 67.

²⁴ Jacob Adolph Friedrich Hansen (1890–1960), pedagoog ja koolidirektor. 1925–1932 Saksa kultuurnõukogu liige. 1933–1938 Saksa kultuurvalitsuse kooliameti juhataja. Tallinna Saksa Kooliõpetajate Seltsi ja Saksa Kooliõpetajate Seltsi Eestis aseesimees.

²⁵ ERA, f. 85, n. 1, s. 131. Saksa kultuurvalitsuse koosoleku protokoll 3.09.1925; ERA, f. 85, n. 1, s. 131. Saksa kultuurvalitsuse koosoleku protokoll 10.12.1925; ERA, f. 85, n. 1, s. 242.

²⁶ Paul Ferdinand Hermann Blossfeld (1864–1944), keemik ja pedagoog. 1920–1930 Toomkooli direktor. 1922–1924 ka Elisekooli direktor. 1930–1934 Saksa kultuurvalitsuse koolinõunik.

²⁷ Arthur Leopold Christoph Spreckelsen (1863–1939), pedagoog ja arheoloog. I ja II Saksa kultuurnõukogu liige. Saksa kulturomavalitsuse kultuuriameti muuseumide ja teadusühingute sektsiooni esimees. Saksa kultuurvalitsuse kooliameti hariduskomisjoni liige.

²⁸ ERA, f. 85, n. 1, s. 67. Määrus järelevalve teostamise kohta kasvatus- ja õpetustöö üle Saksa Kulturomavalitsusele alluvates koolides.

²⁹ ERA, f. 85, n. 1, s. 67. Kultuurnõukogu poolt kultuurvalitsusele tehtud ülesanne koolitüüpide ja koolivõrgu suhtes.

³⁰ E. Musso pidas klassikalise gümnaasiumi säilitamist oluliseks, sest klassikalise hariduse kadumine oleks tema arvates teinud küsitavaks kvalifitseeritud saksa ajaloolaste, keeleteadlaste, teoloogide järelkasvu olemasolu tulevikus, ning teisalt hindas ta kõrgelt ideelisi hüvesid, mida pakkuvat tegelemine klassikalise vanaajaga ja vanade keeltega noore inimese vaimu ja iseloomu kujunemisele. ERA, f. 85, n. 1, s. 558. Denkschrift zur Beurteilung der Lage und der Bedürfnisse des deutschen Schulwesens in Estland. (Auf Grund einer Bitte des Schulausschusses des II. Estl. Deutschen Kulturrats vom 22. Sept. 1930 ausgearbeitet von Emil Musso).

Heimtali koloonia saksa algkooli õpilased, õpetajad ja kohalikud elanikud koolimaja ees. EFA A-52-117

jalikuks väikelinnade koolide säilitamist, sest need moodustasid kohaliku saksa seltskonna kultuurielu keskpunkti. Nende likvideerimine oleks tugevdanud veelgi ebasoovitavat tungi pealinna, kus olid paremad töövõimalused.³¹ Juba olemasolevad koolid pidid saama kultuurvalitsusega kooskõlastatult võimaluse valida endale ühe ettenähtud koolitüüpidest.³² Elementaar- ehk algkool hõlmas 1.–6. kooliaasta ja pidi olema aluseks kõigi keskkoolitüüpide jaoks. 5. ja 6. kooliaasta pidid kuuluma eelklassidena keskkooli (*Mittelschule*) juurde. Erinevad keskkoolitüübid pidid saama tugevalt kesksed õppeained, mis pidid olema vastava koolitüübi poolt antava üldhariduse põhialuseks. Keskkoolitüüpidena nähti ette klassikaline gümnaasium (ladina ja kreeka keel), ladinagümnaasium (ladina keel ja fakultatiivselt kreeka keel), uushumanitaargümnaasium (emakeel ja ajalugu), kõrgem reaalkool (matemaatika ja loodusteadused) ja tütarlastekool, hargnemisega uushumanistlikust gümnaasiumist 9.–11. kooliaastal

selliste tüdrukute jaoks, kellel polnud kavas abituriumi teha. Kõik need koolitüübid hõlmasid 5.–6. kooliaastat kui eelklasse ja 7.–11. kui põhiklasse. Lisaks nähti ette 8-klassiline nn. kodanikukool (*Bürgerschule*) ja 9-klassiline kutsekool (eelkõige kaubanduskool).³³

Teine tähtis ülesanne, millega kultuurvalitsuse kooliamet pidi kohe tegelema hakkama, olid läbirääkimised haridusministeeriumiga saksa koolide üleandmiseks kultuurvalitsuse alla. Kultuurvalitsus püüdis, niipalju kui seaduse järgi võimalik, lasta võtta kõik saksa koolid avalikku koolivõrku. Läbirääkimised osutusid raskeks, sest ei kultuuriomavalitsuse seadus ega valitsuse vastavad määrused sisaldanud selle kohta midagi konkreetsemat. Praktikas tekkis rohkem raskusi läbirääkimistel üksikute kohalike omavalitsustega, riigiga seevastu üldiselt sel alal arusaamatusi ei olnud.³⁴ Läbirääkimiste tulemusel anti 1. jaanuaril 1926 saksa erakoolid ja 1. septembril 1926 avalikud saksa koolid Eesti Vabariigi Haridusministeeriumi poolt saksa kultuurvalitsuse kooliameti

³¹ P. Blofeld. Geschichte des deutschen Schulwesens..., lk. 15.

³² W. Stillmark. Die Kulturselbstverwaltung und das deutsche Schulwesen Estlands, lk. 89.

³³ ERA, f. 85, n. 1, s. 67; ERA, f. 85, n. 1, s. 60, lk. 143; W. Stillmark, samas, lk. 89–90.

³⁴ DSHI 100 Wrangell, nr. 3, lk. 270.

ti alluvusse. 1. augustil 1927 võeti avalikku koolivõrku kaks täiendusklassi Tallinnas ja Nõmme saksa põhikooli kaks alumist klassikomplekti, 1. augustil 1928 Kuressaare, Viljandi, Haapsalu, Narva, Pärnu, Valga, Paide, Võru, Rakvere saksa põhikoolid ning Nõmme saksa põhikooli kolmas ja neljas klass, 1. augustil 1930 Visusti Põhikool ja 1. märtsil 1935 Heimtali kool. Teiselt poolt tõmmati valitsuse kokkuhoiupoliitika või liialt väikese õpilaste arvu tõttu avalike koolide nimekirjast 1929. aastal maha Tallinna Ülemrealkooli gümnaasiumiharu, aastatel 1933–1936 klassi klassi haaval Tallinna Linna Tütarlastegümnaasium ja 1933. aastal Valga Põhikool.³⁵

1927. aastal oli Pärnumaale sealse klaasivabriku tööliste laste jaoks asutatud Eidapere kool, 1928. aastal sai seal õpetajanna Anna Aristowi käe all õpetust 14 last. Kuna ka 10–12 km kaugusel asuvas Järvakandi klaasivabrikus oli ametis teatav hulk saksa töölisi, siis tuli asutada nende laste jaoks kooli juurde internaat. Tartumaale kolonistide lastele Sanglasse asutatud koolis käis 1928. aastal 12 last, enamikus saksa maatöölise lapsed.³⁶ Sangla ja Eidapere koolid pidid siiski juba lühiajalise eksisteerimise järel oma tegevuse lõpetama, sest liikuva eluviisiga maatöölise perekonnad kolisid mujale elama ja klaasivabriku töölised pidid mujalt tööd otsima, kui vabrik oma tegevuse lõpetas.³⁷

Kulturomavalitsuse oluliseks sotsiaalset laadi ülesandeks oli kooliraha maksmine erapõhikoolide õpilaste eest nendes kohtades, kus puudusid avalikud ja õppemaksuta saksa põhikoolid. See tähendas sealsetele lastevanematele tuntavat kergendust. Teisest küljest oldi sunnitud kokkuhoiu mõttes koondama üksikuid väikese õpilaste arvuga klasse ühiselt

õpetatavateks klassikomplektideks.³⁸ Alates 1926. aastast alustas kultuurvalitsus odavate internaatide rajamist koolide juurde, et pakuda maapiirkondades hajutatult elavatele saksa lastele võimalust õppida linnades saksa koolides.³⁹ Maal elavatel lastevanematel puudusid sageli vahendid, et oma lastele suhteliselt kallitesse linnapansionitesse tuba üürida. Sel viisil loodeti vältida seda, et koolikohustuslikku ikka jõudnud saksa lapsed oleksid sunnitud kohalikes eesti koolides käima.

1928. a märtsis otsustas kultuurnõukogu asutada sihtkapitalina abirahakassa vaesemate saksa alg- ja keskkooliõpilaste toetamiseks. See kassa pidi moodustuma eelkõige vabatahtlikest annetustest ning selle valitsemine tehti ülesandeks kultuurvalitsusele. Abirahade suuruse ja jaotamise pidi otsustama kultuurvalitsus haridusosakonna esitatud kandidaatide nimekirja alusel.⁴⁰

Juba suhteliselt varakult, alates 1919/1920. õppeaastast alustas Saksa Välisamet (*Auswärtiges Amt*) Eesti saksa koolide rahastamist. Peamiseks Eesti saksa koolide toetajaks oli Välis-Saksa Ühing (*Verein (1933–1945 Volksbund) für das Deutschtum im Ausland*), mis sai suurema osa oma vahenditest välisministeeriumilt. Baltisaksa ajaloolase A. v. Taube andmetel toetati saksa koolikorraldust Eestis ca 20 000 riigimargaga aastas.⁴¹ Esmajoones läksid vahendid kohalike saksa kooliühingute all tegutsevatele erakoolidele. 1925. a. said Eesti saksa koolid Saksamaalt abi 15 400, 1929. a. 40 500 ja 1930. a. juba 47 000 riigimarga ulatuses.⁴² Riiklike või kohalike omavalitsuste all töötavate saksa koolide puhul ei tulnud otsesed riigisaksa toetusaktsioonid kõne alla. Tallinna Saksa saatkonna ülesan-

³⁵ P. Blossfeld. Geschichte des deutschen Schulwesens..., lk. 52–53.

³⁶ ERA, f. 85, s. 1, n. 574. Bericht zur Tagung des Verbandes deutscher Vereine im März 1928.

³⁷ P. Blossfeld. Geschichte des deutschen Schulwesens..., lk. 26.

³⁸ ERA, f. 85, n. 1, s. 60, lk. 142.

³⁹ Samas, lk. 144.

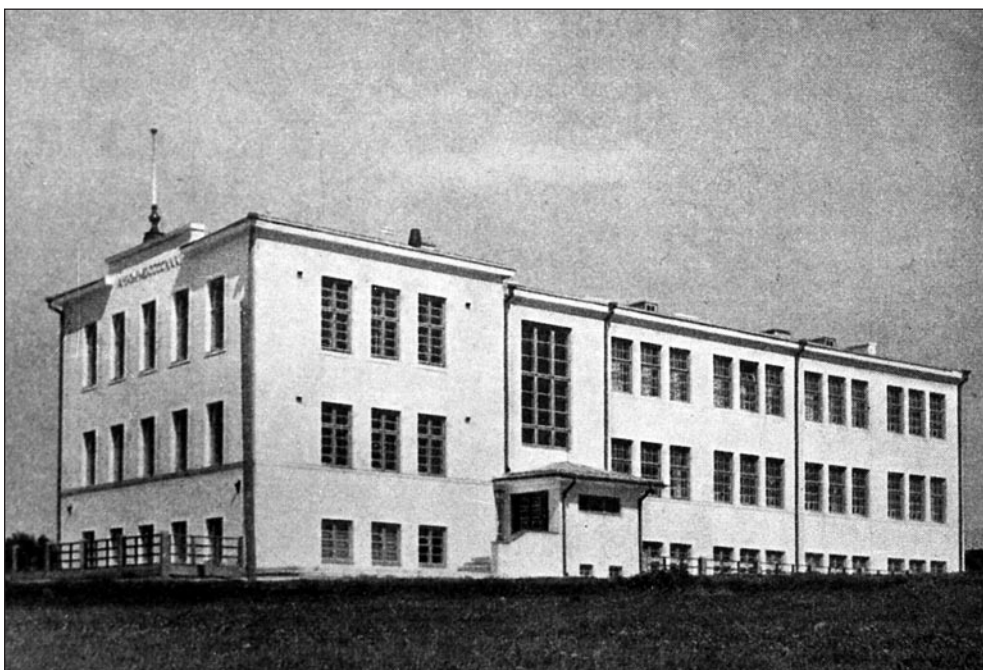
⁴⁰ ERA, f. 85, n. 1, s. 67.

⁴¹ J. v. Hehn. Die Umsiedlung der baltischen Deutschen – der letzte Kapitel baltischdeutscher Geschichte. Marburger Ostforschungen. Bd. 40. J. G.-Herder-Institut, Marburg-Lahn, 1984, lk. 25.

⁴² K.-H. Grundmann. Deutschtumspolitik zur Zeit der Weimarer Republik. Eine Studie am Beispiel der deutsch-baltischen Minderheit in Estland und Lettland. Beiträge zur baltischen Geschichte. Bd. 7. Harro von Hirschheydt, Hannover-Döhren, 1977, lk. 606.

Saksa tütarlastegümnaasiumi Elisekooli (Elisenschule) hoone (1920–1940) Tallinnas. EFA K-9317/0-64621p

Saksa kool Rakveres (ehitatud 1931). EFA 0-54976

Nõmme saksa algkooli välisvaade (1920–1940). EFA K-9453/0-64757p

Nõmme saksa kooli uus hoone (1920–1940). EFA K-9457/0-64761p

ne saksa kooli alal Eestis seisnes saksa uurija K.-H. Grundmanni järgi üldiselt vaid pealiskaudse kontrolli järel üksikute koolide igaaastaste toetusesoovide vahendamises Saksa Välisametile.⁴³ Saksa koolivõrgu eesmärki ja selle struktuuri puudutavas põhimõttelises diskussioonis saatkond ei osalenud ja kultuur-omavalitsusel olid sel alal täiesti vabad käed. See on seda imekspandavam, et suur osa Eesti saksa koolide eelarvedefitsiidist tuli katta

Saksa riigi vahenditest. Mil määral oli Eesti Vabariigi valitsus teadlik Saksamaalt Eesti saksa koolidele voolavate toetuste ulatuse ja viisi üle, jääb lahtiseks. Siiski võib arvata, et vastavad ministeeriumid olid Tallinna Saksa saatkonna vahendusel Saksamaalt saabuvate toetuste faktist kui sellisest teadlikud.

1928/1929. õppeaastal hõlmas kultuurnõukogu poolt kinnitatud saksa koolivõrk Eestis 19 põhi- ja 12 kõrgemat (sh. 3 avalikku) kooli

⁴³ K.-H. Grundmann, samas, lk. 604.

kokku 3315 õpilasega (1656 poissi ja 1659 tüdrukut), lisaks neile sai 141 maal elavat koolilast kultuuriameti toetamisel koduõpetust. Kokku sai saksakeelset kooliõpetust seega 3456 last, nendest 39% avalikes (riigi või kohalike omavalitsuste poolt ülalpeetavates) koolides ja 61% erakoolides (kultuurivalitsuse ülalpidamisel). Lisaks töötas Vinnis saksa õppekeelela maja-pidamiskool 23 õpilasega. Erakoolide õpetajatele makstavad palgad olid endiselt madalamad kui avalikes koolides. 1927/1928. õppeaastal oli 64,5% koolide ülalpidamise kuludest sakslaste endi kanda, riik ja kohalikud omavalitsused maksid vaid 33,5%.⁴⁴ Koduõpetust said 1928. a. 106 saksa last, eelkõige maapiirkondades. Järelevalve saksa lasteadeade üle kuulus alates 1927. aastast samuti saksa kooliametile. 1928. a. oli kokku 8 lasteada, pooled nendest asusid Tallinnas. Saksa lasteadeades käis arvukalt ka teistest rahvustest lapsi.⁴⁵

Kevadel 1930 töötasid Eestis järgmised saksa õppeasutused:

25 avalikku saksa põhikooli 82 klassi ja 1361 õpilasega,
8 avalikku keskkooli 15 klassi ja 514 õpilasega,
8 täielikku erakeskõppeasutust 54 klassi ja 890 õpilasega,
3 mittetäielikku erakeskõppeasutust 7 klassi ja 47 õpilasega,
2 kutsekooli 5 klassi ja 83 õpilasega.

Kokku oli seega 163 klassi 2885 õpilasega. Lisaks töötasid 1 õpetajate seminar, 2 lasteada, 4 eraviisilist õpperingi ja 44 kodukooli 72 lapsega. Kõiki neid õppeasutusi, välja arvatud Hansakool, Vinni kodumajanduskool ja üks lasteada, subsideeriti kultuurivalitsuse poolt. Kulutused ühele õpilasele moodustasid saksa koolides keskmiselt 141,9 kr aastas, millest 25,8% tuli kultuurivalitsuse vahenditest, 29,3% riigilt, 19,3% kohalike omavalitsustelt ja 25,6% õppemaksust.⁴⁶ Sellesse statis-

tikasse ei ole kaasatud avalikud põhikoolid, mida seaduse alusel pidasid ülal riik ja kohalikud omavalitsused.

Kuigi juba 1920. a. oli Saksa Välisamet alustanud raamatute ja mitmesuguste teiste õppevahendite saatmist Eesti saksa koolidele ja teistele sakslusorganisatsioonidele,⁴⁷ tunti suurt puudust Eesti saksa koolide õppekavadele vastavatest õpikutest. Saksamaal trükitud õpikud ei sobinud tavaliselt oma sisuvaliku poolest, seepärast toetas kultuurivalitsus kodumaiste autorite koostatud erinevate õppeainete õpikute trükkimist. 16. juunil 1932 leidis haridusministeeriumis aset nõupidamine, kuhu olid kaasatud ka vähemusrahvuste esindajad. Arutati vähemuste koolide õpikutenappuse küsimust (eeskätt eesti keele, ajaloo, geograafia ja kodanikuõpetuse alal) ning otsiti teid selle probleemi lahendamiseks.⁴⁸ Haridusministeerium esindas vaatepunkti, et saksa koolides peaks võimaluse korral tarvitama ainult Eestis trükitud õpikuid.⁴⁹

Suurt tähelepanu pööras kultuurivalitsus õpetajate väljakoolitamisele ja täiendõppele. Tihedas koostöös Saksa Ühingute Liiduga (*Verband deutscher Vereine in Estland*) toetati nende noorte õpetajate väljaõpet, kes pühendasid end ainetele, milles tunti õpetajate järeelkasvust iseäranis suurt puudust. Nii näiteks oli alguses suur puudus võimlemisõpetajatest, kelle jaoks Eestis tollal väljaõppevõimalused puudusid. Seepärast saadeti Berliini vastavatesse kõrgkoolidesse mitmeid noori, kes töötasid hiljem edukalt Eesti saksa koolides. Samuti toetati õpetajate suviseid õppereise Saksamaale, et võimaldada seal tutvuda uute meetodikatega. Kultuurivalitsus korraldas samas ka rea täienduskursusi erinevate ainete õpetajatele kodumaal.⁵⁰

Võrreldes 1930. a. saksa kooliharidust eesti koolides antava haridusega, leidis E.

⁴⁴ E. Musso. Über das deutsche Schulwesen Estlands. – Jahrbuch des baltischen Deutschthums in Lettland und Estland, 1929, lk. 78–79.

⁴⁵ ERA, f. 85, s. 1, n. 574.

⁴⁶ DSHI 100 Wrangell, nr. 4, lk. 348–349.

⁴⁷ K.-H. Grundmann. Deutschthumspolitik..., lk. 406.

⁴⁸ DSHI 100 Wrangell, nr. 5, lk. 446.

⁴⁹ DSHI 100 Wrangell, nr. 11, lk. 988.

⁵⁰ P. Blossfeld. Geschichte des deutschen Schulwesens..., lk. 29.

Musso⁵¹ esimesel veel teise suhtes mõninaid plüsse, märkides aga samas, et “eesti kool areneb märgatavalt tõusvas joones ja meie võib-olla [esiletõstmine algtekstis] veel olemasolev ülekaal ähvardab lühikese ajaga kaduma minna. Sellega oleks meie asendi tugev tuginemine minema pühitud.”⁵²

Eestlaste poolelt tabasid sakslasi pidevad süüdistused, et nende suured hariduslikud püüded juhinduvat katsetest jätkuvalt ülemkihiks jääda. Sakslased tõrjusid neid süüdistusi, vastates, et kuna põllumajanduse alal on nende tegevusvabadus suures osas ära võetud, siis ollakse sunnitud end elukutseks ette valmistama, mis teeb vajalikuks vähemalt keskhariduse, sageli aga ka kõrgema hariduse.⁵³ E. Musso andmetel läks 1930. a. 92% saksa koolilastest edasi keskkooli.⁵⁴ Rein Ruutsoo andmeil oli sakslastel 1933. a. iga tuhande inimese kohta 93,6 algkoolis, 53,6 keskkoolis ja 13,3 ülikoolis käivat õpilast. Eestlastel olid vastavad arvud 101,8, 10,1 ja 2,4.⁵⁵

Alates 1930. aastatest ilmneseid vähemuste emakeelse koolihariduse kitsendamise tendentsid. 1933. a. põhiseadus lubas küll jätkuvalt emakeelset kooliharidust, kuid mitmed erinevad kooliseadused jätsid võimaluse mõnede õppeainete õpetamiseks vähemusrahvuste koolides eesti keeles. 1934. a. kaotas seoses põhiseaduse reformimisega kehtivuse maakonnaomavalitsuste seadus, millele oli suures osas toetunud ka vähemusrahvuste kultuuriomavalitsuste seadus. Selle tõttu likvideerus ka sak-

sa koolinõuniku ametikoht, kelle võimkond (sh. eelkõige järelevalve koolide üle) läks üle haridusministeeriumi koolinõunikule. Peale ägedat võitlust õnnestus kultuuriomavalitsusel läbi suruda “järelevaatamise” õiguse andmine saksa koolide üle, kuigi ilma varasemate koolinõunike riikliku võimupädevuseta, spetsiaalsele saksa “ekspertidele”. (aastatel 1934–1938 oli selleks Konstantin Wilde). Rahvuse määramise uue korra järgi sai määravaks isa rahvus. Saksa-eesti segaabielludest lastel keelati saksa koolis käimine, nendel, kes seal juba kooliharidust omandasid, lubati siiski senises koolis jätkata.⁵⁶ Mitmed teiste rahvuste esindajad, sh. ka eestlased, eelistasid oma lapsed just saksa kooli saata, pidades sealt saadavat haridust paremaks. Nii olevat nt. Kuressaares 1935. a. kuulunud kohaliku saksa algkooli 66 õpilasest 20 ehk ligi 30% eesti rahvusesse.⁵⁷ Veel 1936. a. oli saksa keskkõppeasutuste õpilaskonda komplekteeritud vähemalt 15% eesti soost õpilasi.⁵⁸

1934. a. viidi Eestis läbi põhjalik koolireform, mille tulemusena loodi uue kooliastmena algkooli ja gümnaasiumi vahele keskkool.⁵⁹ Pärast 4-aastase algkoolikursuse lõpetamist pidi laps valima, kas ta teeb läbi veel 2 algkooliklassi või astub kohe 5-klassilisse keskkooli (progümnaasium). Alles selle järel oli võimalik astuda 3-klassilisse gümnaasiumisse, mille lõpetamine andis õiguse astuda kõrgkooli. Gümnaasiumikursuse lõpetamise ni kulus nüüdsest senise 11 aasta asemel 12 aastat.⁶⁰ Saksa kultuurivalitsus võttis koolire-

⁵¹ Emil Julius Hermann Musso (1885–1945), pedagoog. 1927–1930 Saksa kultuurivalitsuse koolinõunik. Saksa kultuurnõukogu ja kultuurivalitsuse liige. 1930–1933 Toomkooli direktor.

⁵² ERA, f. 85, n. 1, s. 558. Denkschrift zur Beurteilung der Lage und der Bedürfnisse des deutschen Schulwesens in Estland. Ausgearbeitet von Emil Musso.

⁵³ DSHI 100 Wrangell, nr. 3, lk. 209.

⁵⁴ ERA, f. 85, n. 1, s. 558. Denkschrift zur Beurteilung....

⁵⁵ R. Ruutsoo. Rahvusvähemused Eesti Vabariigis. – A. Matsulevitš (koost.). Vähemusrahvuste kultuurielu Eesti Vabariigis 1918–1940. Dokumente ja materjale. Eesti Riigiarhiiv. Olion, Tallinn, 1993, lk. 18.

⁵⁶ W. Wachsmuth. Von deutscher Schulpolitik und Schularbeit..., lk. 84–85.

⁵⁷ ERK, 1935, nr. 2, lk. 48.

⁵⁸ A. Vaigla. Eesti lapsed saksa koolides. – Tähiseid II. Eestluse aastaraamat. Eesti Rahvuslaste Klubi toimetised 5. E. Roos, (toim.) Eesti Rahvuslaste Klubi Kirjastus, Tartu, 1936, lk. 57.

⁵⁹ V. Sirk, T. Karjahärm. Võim ja vaim: Eesti haritlaskond 1917–1940. Argo, Tallinn, 2001, lk. 380.

⁶⁰ W. Stillmark. Das deutsche Schulwesen in Estland seit 1918. – C. Petersen jt. (Hrsg.). Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums. Bd. 2. [Deutschbalten und baltische Lande, lk. 104–241]. Ferdinand Hirt, Breslau, 1936. Petersen jt. 1936, lk. 214; H. Weiss. 1986. Das deutsche Schulwesen Estlands 1925–1939. – Zeitschrift für Ostforschung, 1986, H. 1/2, lk. 185.

formiga seoses vastu otsuse saksa koolikorraldus põhjalikult ümber korraldada ning 1934. a. novembris moodustati kultuurnõukogu istungil 5-liikmeline erikomisjon saksa koolivõrgu reorganiseerimisega seotud küsimuste arutamiseks. Revaler Zeitung märkis sellega seoses, et kultuurnõukogu istungil olevat aset leidnud pikad arutelud ning toimunud ka "lehmakauplemist". Ajaleht leidis, et liiga palju õpetajaid on olnud kultuurnõukogu liikmetena tegevad, kes olevat ühest küljest küll asjatundlikud, kuid teiselt poolt igaüks vaid oma kooli huvide eest väljas. Komisjoni poolt väljatöötatud kava nägi ette järgmise koolivõrgu: 12 kuueklassilist avalikku põhikooli (Kuressaares, Tartus, Viljandis, Haapsalus, Narvas, Pärnus, Tallinnas, Viljandis, Võrus, Paides ning Heimtali ja Visusti talupojakolooniates); 4-klassilise avaliku põhikooli Nõmmel ja selle kõrval ühe 4-klassilise erapõhikooli Tallinnas. Lisaks pidi Tallinn saada ühe progümnaasiumist ja gümnaasiumist koosneva "täiskooli" (kõrgema reaalkooli), ühe sarnase ülesehitusega tütarlastegümnaasiumi, Toomkooli kui progümnaasiumi ning gümnaasiumi koos klassikalise õppeharuga. Tartusse nähti ette kolmeklassiline avalik keskkool paralleelklassidega tütarlastele ning 3-klassiline gümnaasium poistele ja tüdrukutele; Pärnusse 3-klassiline keskkool ja 3-klassiline gümnaasium. Kuressaare, Viljandi ja Rakvere said 3-klassilised keskkoolid, Haapsalu, Narva ja Võru igaüks kaks täiendusklassi põhikooli juurde. Lisaks nähti poistele kui tütarlastele kummalegi ette üks kutsekool.⁶¹ Peamiseks koolitüübiks pidi saada keskkool, gümnaasium pidi vaid andma nende annetele vastavat ettevalmistust teadusalaselt võimekatele, ülikooli oma sihiks seadvatele õpilastele. Vähestele saksa kutsekoolidele pidid olema

täienduseks perioodiliselt läbiviidavad erialased täiendkursused.⁶²

Saksa koolide õpilaste arv Eestis langes vaadeldaval perioodil üsna järjepidevalt. Emil Musso andmetel oli Eestis 1927/1928. õppeaastal kokku 3380, 1929/1930. õppeaastal 3208 ja 1930/1931. õppeaastal veel vaid 3161 saksa koolilast. S. t. tagasiminekut 1,6% aastas.⁶³ 1932/1933. õppeaastal sai Eesti saksa koolides õpetust 2983 õpilast, 1933/1934. õppeaastal vaid 2807.⁶⁴ Õpilaste arvu pidev langus tegi vajalikuks koolivõrgu koomaletoimbamise. Näiteks septembris 1936 otsustati sellega seoses vähendada saksa avalike põhikoolide arvu Tartus 6-lt 5-le, Nõmmel 4-lt 3-le ja Pärnus 4-lt 2-le.⁶⁵

1. jaanuaril 1938 jõustunud uus põhiseadus ei kitsendanud küll otseselt vähemusrahvustele 1920. a. põhiseadusega seni garanteeritud õigust emakeelsele õppetööle (1920. a. põhiseaduse § 6), kuid lõi selleks siiski tingimused, sätestades (§ 22), et "vähemusrahvustele avatud koolides ja õppeasutistes toimub õpetamine nende rahvuskeeles ja riigikeeles seaduses tähendatud aluseil ja piirides". Praktiliselt jäeti emakeelse õpetuse ulatuse kindlaksmääramine haridusministri kompetentsi.⁶⁶ 1938. a. haridusministeeriumi poolt väljatöötatud eelnõu nägi ette ajaloo, geograafia ja kodanikuõpetuse õpetamise eesti keeles.⁶⁷ Vastuseks haridusministeeriumi taotlusele võtta eelnõu suhtes seisukoht teatas saksa kultuurvalitsus, et ta ei ole nõus emakeelse kooliõpetuse põhimõttest loobuma.⁶⁸ Siiski ei jõudnud baltisaksa rahvusgrupp selle lühikese aja jooksul, mis veel *Umsiedlung*'i ja sellega kaasnenud avalike saksa koolide sulgemiseni jäi, emakeelse kooli alal praktikas mingeid märkimisväärsed piiranguid tunda. (Saksa avalikud koolid suleti ametlikult seoses sakslaste ümberasumisega

⁶¹ DSHI 100 Wrangell, nr. 7, lk. 605–606.

⁶² W. Stillmark. Das deutsche Schulwesen in Estland..., lk. 214.

⁶³ ERA, f. 85, n. 1, s. 558. Denkschrift zur Beurteilung...

⁶⁴ DSHI 100 Wrangell, nr. 6, lk. 515.

⁶⁵ DSHI 100 Wrangell, nr. 8, lk. 735.

⁶⁶ Riigi Teataja, 1937, nr. 71, art. 590.

⁶⁷ L. v. Middendorff. Politische Chronik. Estland. Einschränkung des muttersprachiges Unterrichts? – Baltische Monatshefte, 1938, lk. 53–55.

⁶⁸ H. Weiss. Das deutsche Schulwesen Estlands..., lk. 188.

Saksa riiki alates 16. oktoobrist 1939.⁶⁹) 1939. a. töötas Eestis 32 saksa kooli (1934. a. koolireformi järel töötasid koolid astmeti nimeliselt iseseisvate üksustena), nendest algkoolid, kaks progümnaasiumi ja üks gümnaasium olid avalikud, ülejäänud aga Kooliabi Seltsi ja saksa kultuurvalitsuse poolt rahastatavad eraõppeasutused.⁷⁰

Kokkuvõtteks võib öelda, et Saksa Kulturomavalitsuse ellukutsumisega 1925. a. algas Eesti saksa koolielu arengus uus ja oluline etapp. 1926. a. asutati saksa kultuurvalitsuse organina saksa koolielu juhtimiseks kooliamet, mis võttis avalik-õigusliku asutusena üle kõik seni kohalike omavalitsuste või haridusministeeriumi järelevalve alla kuulunud saksa koolid, kusjuures säilis riigi ja kohalike omavalitsuste kohustus avalikke saksa koole üleval pidada. Peale pikki ja raskeid läbirääkimisi suudeti ka paljud senised erakoolid lasta avalikku koolivõrku võtta, mis läbi kulturomavalitsus vabanes nende ülalpidamise koormast.⁷¹ Sel moel oli võimalik saavutada kokkuvõtte teiste kooliga seotud ülesannete täitmiseks, sh. õpetajate majandusliku olukorra parandamiseks, koolimajade renoveerimiseks ja laiendamiseks ning lausa uute ehitamiseks. Ainuüksi kulturomavalitsuse oma vahenditest Eesti Vabariigi saksa koolielu ülevalpidamiseks siiski ei piisanud, uute koolimajade ehitamiseks, õppevahendite muretsemiseks, koolide raamatukogude täiendamiseks jne. saadi märkimisväärt majanduslikku toetust Saksamaalt.

Kulturomavalitsuse seaduse järgi oli saksa kultuurvalitsus kooli alal võrdsustatud kohalike omavalitsustega – tal oli õigus avalike põhikoolide õpetajaid ametisse nimetada ning kõrgemate koolide õpetajaid valida ja neid haridusministeeriumil ametisse kinnitada lasta. Vaatamata mitmetele baltisakslaste poolt väljatöötatud eelnõudele ei jõutud Eesti Vabariigis sakslaste poolt tungivalt vajalikuks peetud vähemuste kooliautonomoosiat puudutava eriseaduse vastuvõtmiseni.⁷² Võrdluseks, Lätis võimaldas 8. detsembril 1919 vastuvõetud kooliseadus kõigile mitteläti rahvusgruppidele kooliautonomoosiat. Ka sakslased asutasid Läti Kultuuriministeeriumi juurde 1920. a. oma koolivalitsuse, mille juhiks oli esialgu pastor Karl Keller (1868–1939) ning seejärel, aastatel 1929–1934 tema senine asetäitja Wolfgang Wachtsmuth (1876–1964).⁷³ Praktikas oli Läti kooliautonomoosia näol tegemist palju enama kui lihtsalt “kooliautonomoosiaga”, see oli W. Wachtsmuthi sõnul avalik-õiguslik saksa kultuuriamet.⁷⁴ Vähemusrahvuse koolivalitsus pidi seaduse järgi “juhtima kõiki oma rahvuse kultuuri- ja haridusasju ning kandma hoolt oma rahvuse hariduse ja koolide eest”. Saksa koolivalitsuse juht, kes allus oma töös vahetult Läti haridusministrile, omas õigust “nõuandva häälega valitsuse istungitest kõigis küsimustes osa võtta, mis tema poolt esindatud rahvuse kultuurielu puudutasid”.⁷⁵ Seega oli Lätis spetsiaalne kooliautonomoosia, kuid üleüldist kultuurautonomoosiat ei saavutatud. Eestis oli olukord täpselt vastupidine – vähe-

⁶⁹ Riigi Teataja, 1939, nr. 101, art. 771, lk. 781.

⁷⁰ S. Kivimäe. Ümberasumise korraldus. – S. Kivimäe (koost.). 2000. Umsiedlung 60. Baltisakslaste organiseeritud lahkumine Eestist. Tallinn. 24. novembril 1999 Tallinna Linnaarhiivis toimunud konverentsi ettekanded. 2000, lk. 52.

⁷¹ Kui veel 1925/1926. õppeaastal olid vaid 36% saksa kooliõpilastest käinud avalikes koolides, siis 1929/1930. õppeaastal juba 59,3%. W. Wachtsmuth. Von deutscher Schulpolitik und Schularbeit..., lk. 83; H. Weiss. Das deutsche Schulwesen Estlands..., lk. 184.

⁷² W. Wachtsmuth, samas, lk. 86.

⁷³ G. v. Rauch. Balti riikide ajalugu 1918–1940. Detlar, Tallinn, 1995, lk. 72; W. Wachtsmuth. Wege, Umwege, Weggenossen. Lebenserinnerungen einer Balten 1876–1950. Winkler-Verlag, München, 1954, lk. 200 jj.

⁷⁴ W. Wachtsmuth. Von deutscher Arbeit in Lettland 1918–1934. Ein Tätigkeitsbericht. Materialien zur Geschichte des baltischen Deutschtums. Bd. 3. Das politische Gesicht der deutschen Volksgruppe in Lettland in der parlamentarischen Periode 1918–1934. Comel Verlag, Köln, 1953, lk. 200.

⁷⁵ W. Wachtsmuth. Von deutscher Arbeit in Lettland 1918–1934. Ein Tätigkeitsbericht. Materialien zur Geschichte des baltischen Deutschtums. Bd. 2. Die autonome deutsche Schule in Lettland 1920–1934. Mit einem Anhang: Der Herder-Institut zu Riga. Comel Verlag, Köln, 1952, lk. 54–55; 57.

musrahvused omasid küll üldist kultuuromaavalitsust, eriseadust vähemusrahvuste koolide jaoks nähti ette küll perspektiivis, kuid see jäi saavutamata. Vähemuste koolivalitsused Lätis likvideeriti 15. mail 1934 toimunud riigipöörde ja autoritaarsele režiimile ülemineku järel alates 17. juulist 1934.⁷⁶

Saksa kultuurvalitsusele kuulus ka järelevalve saksa laste koolikohustuse täitmise üle. Kuni 1934. aastani oli see ülesandeks saksa koolinõunikule, kes oli oma seisundilt riigiametnik ja kelle kinnitas ametisse haridusministeerium. Saksa koolinõunikud olid K. Zeddelmann (1926), W. Schoenfeldt (1926–1927), E. Musso (1927–1930) ja kuni koolinõuniku ametikoha likvideerimiseni P. Blofeld (1930–1934). Kultuurvalitsuse kooliameti juhid olid J. Hansen (1925–1932), W. Wrangell (1932), seejärel taas J. Hansen (1933–1938) ja viimasena Wilibald Heldt (1938–1939).⁷⁷

Saksa kultuurvalitsuse eesmärgiks oli kindlustada igale saksa koolilapsele võimalus käia saksa koolis. Tihedas koostöös saksa õpetajate ühingutega töötati välja ja kinnitati haridusministeeriumis riiklikud õppekavad erinevat tüüpi saksa koolidele. Saksa koolide õppekavade koostamisel olid kultuurvalitsuse kooliametil suhteliselt vabad käed, kuid isenesestmõistetavalt tuli neile hankida Eesti Haridusministeeriumi kinnitus. Suuremad saksa erakoolid said alates 1925. a. oma lõputunnistuste tunnustamise mõttes avalike koolidega võrdsed õigused.⁷⁸

Emakeelse koolihariduse alalhoidmises ja saksa koolikorralduse pidevas ümberkorraldamises ja täiustamises nägi saksa kultuurvalitsus, loosungi all “igale saksa lapsele tema

võimetele vastav saksa kooliharidus”⁷⁹ oma peaülesannet ning sellele tööalale kulus kuni 85% kultuuromaavalitsuse vahenditest.⁸⁰ Aja jooksul tekkis seepärast lausa oht, et kultuurvalitsus võib vaid tavaliseks kooliühinguks muutuda ja oma üleüldise rahvusgrupi sisese juhtpositsiooni ja autoriteedi kaotada.⁸¹ Tegutsesid arvukad saksa era- ja avalikud õppeasutused, viimaseid aitasid üleval pidada ka Eesti riik ja kohalikud omavalitsused. (Saksa koolisüsteem oli hinnanguliselt 2/3 ulatuses sakslaste endi (sh. suurem osa vahenditest tuli Saksamaalt) ja 1/3 ulatuses Eesti riigi ja kohalike omavalitsuste ülalpidamisel.) 1928. a. väljatöötatud koolivõrk haaras põhikooli enamikes linnades ja mitmes maakohas (Heimtali, Sangla, Eidapere, Visusti, Elva) ning arvukalt kõrgemaid kooli Tallinnas, Tartus, Pärnus, Viljandis, Rakveres, Paines, Kuressaares, lisaks kaks keskkooli esimeste klasside õppeplaani omavat täiendusklassi Narvas, Haapsalus ja Võrus.⁸² Saksakeelset kooliharidust oli seega võimalik omandada igas Eesti suuremas linnas ning maapiirkondadeski.

Kaido Laurits

(1977)

Tartu Ülikooli doktorant. Magister 2005. aastast. Riigiarhiivi kasutusosakonna teatiste talituse arhivaar. Peamised uurimisvaldkonnad: Baltisaksa vähemuse ajalugu, Eesti vähemusrahvuste kultuurialased kontaktid ning Väli-Eesti ajalugu ja Skandinaavia keskaeg.

⁷⁶ M. Garleff. Autonomiemodelle in den baltischen Staaten zur Zeit ihrer Selbständigkeit. – Jahrbuch des baltischen Deutschtums, 1980, lk. 153–154.

⁷⁷ W. Wachsmuth. Von deutscher Schulpolitik und Schularbeit..., lk. 80.

⁷⁸ W. Stillmark. Das deutsche Schulwesen in Estland..., lk. 214.

⁷⁹ DSHI 100 Wrangell, nr. 3, lk. 262.

⁸⁰ ERA, f. 85, n 1, s. 60, lk. 155; C. Hasselblatt. Minderheitenpolitik in Estland: Rechtsentwicklung und Rechtswirklichkeit 1918–1995. Bibliotheca Baltica, Hamburg, 1996, lk. 55.

⁸¹ A. v. Taube. Politisches Leben des estländischen Deutschtums seit 1918. – C. Petersen jt (Hrsg.). Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums. Bd. 2. Ferdinand, Breslau, 1936, lk. 157; DSHI 100 Wrangell, nr. 9, lk. 799.

⁸² W. Stillmark. Das deutsche Schulwesen in Estland..., lk. 214.